

Α.Χ.ΜΕΓΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗ ΡΩΜΗ

Πρόθεση - Διασάφηση όρων. Ο νοηματικός χιασμός στον τίτλο της ανακοίνωσης δηλώνει την πρόθεσή μας να εξετάσουμε πώς και πόσο επέδρασαν η μια πάνω στην άλλη η ποίηση και η ιστοριογραφία κατά την πορεία της λογοτεχνικής παραγωγής στη Ρώμη, με αφετηρία ωστόσο και κύριο στόχο της εξέτασης την ιστοριογραφική ποίηση.

Με τον όρο «ιστοριογραφική ποίηση» εννοούνται δυο κυρίως ποιητικά είδη, το ιστοριογραφικό δράμα και το ιστοριογραφικό έπος. Συνήθως ο λόγος είναι για «ιστορικό» δράμα και έπος: με το «ιστοριογραφικός» όμως περιορίζεται η εξέταση περισσότερο σ' εκείνα τα είδη, δραματικά ή επικά, που αντλούν το θέμα τους από τη σύγχρονη ή πρόσφατη, πάντως ιστορημένη, εποχή της Ρώμης, αποκλείοντας έτσι από την εξέταση τα μυθολογικά δράματα και έπη, είτε με ελληνικό, είτε με ρωμαϊκό περιεχόμενο.

Με τον όρο «ποιητική ιστοριογραφία» στο δεύτερο σκέλος του τίτλου εννοούνται τα ιστορικά εκείνα έργα που έχουν λίγο ή πολύ έντονα τα χαρακτηριστικά της ποίησης, είτε στη μορφή, είτε στο περιεχόμενο, πολύ περισσότερο αν τα έχουν και στα δύο.

α) Το ιστοριογραφικό δράμα ή πραιτέξτα

Το ιστορικό δράμα στη λατινική γραμματεία είναι περισσότερο γνωστό ως *fabula praetexta* ή *praetextata*, από το ένδυμα των ρωμαίων αρχόντων, την περιπόρφυρη εσθήτα, «*quia fere regum vel magistratum, qui praetexta utuntur in eiusmodi fabulis, acta comprehenduntur*», όπως λέγει ο Διομήδης (GL 1.489).

Ο Οράτιος περηφανεύεται και γι' αυτό το δραματικό είδος ως ρωμαϊκό προϊόν, όπως και για το αντίστοιχο της κωμωδίας, την *fabula togata* (a.p. 258 εξξ.):

Nil intemptatum nostri liquere poetae
nec minimum meruere decus vestigia Graeca
ausi deserere et celebrare domestica facta
vel qui praetextas vel qui docuere togatas.

Ο Ψευδο - Άκρων σχολιάζοντας τον τελευταίο στίχο αναφέρει μερικά ονόματα συγγραφέων πραιτέξτας και τογκάτας: *praetextas et togatas scripserunt Aelius Lamia, Antonius Rufus, C. Melissus, Afranius, Pomponius*. Από τους πέντε ποιητές που αναφέρει ο σχολιαστής του Οράτιου μόνον ο τελευταίος — αν πρόκειται φυσικά

για τον P. Pomponius Secundus, σύγχρονο του φιλοσόφου Σενέκα — θα μπορούσαμε να πούμε πως κατονομάζεται ως ποιητής πραιτέξτας· πρόκειται όμως μάλλον για κάποιον L. Pomponius, συγγραφέα Ατελλανών κωμωδιών που υπάγονται στην togata, γιατί και οι προηγούμενοι δύο, τους οποίους μνημονεύει ο Ψευδο - Άκρων, είναι γνωστοί συγγραφείς της togata, ο Αφράνιος του είδους της tabernaria και ο Μέλισσος της trabeata. Μένουν οι δύο πρώτοι· ούτε όμως ο ένας, ούτε ο άλλος αναφέρονται πουθενά ρητά ότι έγραψαν πραιτέξτες: ο Αντώνιος Ρούφος είναι γνωστός ως γραμματικός της εποχής του Αυγούστου, ο Αίλιος Λάμια γενικά ως ποιητής, φίλος αυτός του Αυγούστου.

Μία μόνο πραιτέξτα — αν φυσικά και αυτή μπορεί να θεωρηθεί πραγματική πραιτέξτα, σύμφωνα μ' όσα θα πούμε στη συνέχεια — έφτασε στις μέρες μας ακέραιη: είναι η «Οκταβία», που παραδόθηκε με το όνομα του φιλοσόφου Σενέκα ανάμεσα στις άλλες εννέα τραγωδίες του, οι οποίες έχουν, ως γνωστό, θέματα καθαρά ελληνικά.

Θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε σε πολύ γενικές γραμμές την ιστορική διαδρομή της πραιτέξτας στη λατινική γραμματεία, καθώς, όπου δυνατόν, και στη θεατρική πράξη, από την πρώτη της εμφάνιση.

Ο ΝΑΙΒΙΟΣ. Πέντε χρόνια μετά την πρώτη παράσταση δράματος στη Ρώμη από τον Λίβιο Ανδρόνικο, εμφανίζεται ο καμπανός Γναίος Ναΐδιος, ο οποίος, αφού πολέμησε τους Καρχηδονίους στον πρώτο πόλεμο, ήρθε στην πρωτεύουσα και το 235 «fabulas apud populum dedit», όπως μας πληροφορεί ο Γέλλιος (17.21. 45). Δεν γνωρίζουμε ούτε με ποιά δράματα πρωτοπαρουσιάστηκε, ούτε και τη χρονολογική σειρά, με την οποία έγραψε τα έργα του: σώζονται οι τίτλοι τριαντατριών κωμωδιών και εννέα τραγωδιών με ελληνικά θέματα. Μία κωμωδία φαίνεται πως είχε ρωμαϊκό περιεχόμενο, ήταν δηλαδή togata, και δυο τραγωδίες ιστορικό ρωμαϊκό περιεχόμενο, ήταν δηλαδή praetextae: από τις τελευταίες αυτές η μία επιγραφόταν «Romulus» ή «Lupus», συνεπώς είχε μυθολογικό περιεχόμενο, η άλλη «Clastidium» ή «Marcellus» και κατά συνέπεια είχε θέμα ιστοριογραφικό, αφού αναφερόταν στην εκστρατεία του Μ. Κλαυδίου Μαρκέλλου το 222 εναντίον των Ινσούβρων και στη νίκη του κατά τη μονομαχία με το βασιλιά τους Βιριδόμα ή Βριτόμαρτο. Το Clastidium ήταν πόλη της Β. Ιταλίας, στην οποία οι Ρωμαίοι είχαν εγκαταστήσει πριν από μερικά χρόνια φρουρά και η οποία ελευθερώνεται τώρα με την επιχείρηση του Μαρκέλλου από την πολιορκία των Γαλατών. Η παράσταση λοιπόν της πραιτέξτας αυτής του Ναϊδίου μπορεί να χρονολογηθεί ή το 222 κατά τον θρίαμβο που τέλεσε ο νικητής ή, το πιθανότερο — αν η πληροφορία που έχουμε από τον Αυγουστίνο (De civ. Dei 2.9) είναι αληθινή —, κατά τον θάνατό του το 208. Σώζεται ένας στίχος: «Vita insepulta laetus in patriam redux» και η μνεία μιας λέξης.

Ο ΕΝΝΙΟΣ. Ακολουθεί ο ελληνικής καταγωγής Κόιντος Έννιος, που γράφει επίσης δυο πραιτέξτες, μία μυθολογική με τίτλο «Sabinae» και την άλλη ιστοριογραφική με τίτλο «Ambracia». Ο Κικέρων (Tusc. 1.2.3.) διασώζει την πληροφορία πως ο Κάτων είχε εκφωνήσει λόγο, στον οποίο «obiecit ut probrum M. Nobiliori, quod is in provin-

ciam poetas duxisset; duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium». Ο Μάρκος Φούλβιος Νωβίλιωρ, ως ύπατος το 189, είχε πάρει μαζί του στην εκστρατεία κατά των Αιτωλών τον Έννιο. Η μομφή όμως του Κάτωνα δεν αναφέρεται τόσο στο πρόσωπο του ποιητή, όσο δάλλει εναντίον της μίμησης μιας ελληνικής συνήθειας που έτεινε να γενικευτεί στη Ρώμη. Αλλά για τη συνήθεια αυτή και για την επίδραση που είχε στους Ρωμαίους στρατηγούς θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Ο Έννιος εγκωμίασε τον φίλο του, όχι μόνο στο 15ο βιβλίο των «*Annales*», αλλά και με την πραιτέξτα «*Ambracia*», που πήρε τον τίτλο από το όνομα της πόλης των Αιτωλών που κατελήφθη. Τέσσερις στίχους σε ισάριθμα αποσπάσματα διέσωσε ο Νώνιος.

Ο ΠΑΚΟΥΒΙΟΣ. Ο ανεψιός του Εννίου Πακούβιος έγραψε μια πραιτέξτα που επιγραφόταν «*Paulus*». Πρόκειται, καθώς φαίνεται, για ιστορικό δραματικό έργο, το οποίο εξυμνούσε τη νίκη του Λευκίου Αμιλίου Παύλου επί του Περσέως στη μάχη της Πύδνας το 168. Σώζονται τέσσερις στίχοι σε ισάριθμα αποσπάσματα.

Ο ΑΚΚΙΟΣ. Δύο πραιτέξτες έχει γράψει ο Άκκιος, αλλά και οι δύο τους δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ιστοριογραφικές. Η μία φέρει τον τίτλο «*Brutus*» και έχει για θέμα την εκθρόνιση του Ταρκυνίου του Υπερηφάνου το 510. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Άκκιος, για να τιμήσει τον φίλο του Δέκιμο Ιούνιο Βρούτο Callaicus, δεν παίρνει το θέμα από τη σύγχρονη ιστορία, πράγμα που θα μπορούσε να κάνει εξυμνώντας τη νίκη και το θρίαμβό του επί των Λυσιτανών και Γαλαϊκών το 136, αλλά προτιμά ένα έβδομο συμβάν από την απώτερη ιστορία της οικογενείας, τυλιγμένο στο μισοσκοτάδο του θρύλου. Ο Κικέρων (*De div.* 1.22,44) σώζει ένα απόσπασμα 22 στίχων, όπου ο Ταρκύνιος διηγείται ένα απαίσιο όνειρό του και ο μάντης το ερμηνεύει. Έναν στίχο, όπου ομιλεί η Λουκρητία, διασώζει ο Βάρρων (*De l.l.* 6.7 και 7.72). Η πραιτέξτα αυτή ξαναπαίχτηκε και αργότερα, όταν ο Κικέρων ήταν εξόριστος (Φεβρ. 58 - Αύγ. 57) και ο φίλος του ηθοποιός Αίσωπος τόνισε ιδιαίτερα τον στίχο:

Tullius, qui libertatem civibus stabiliverat,

υπονοώντας φυσικά τον Κικέρωνα, για να προκαλέσει έτσι θύελλα, θα λέγαμε, επευφημιών, ενώ ο ποιητής αναφερόταν στον βασιλιά Σέρβιο Τύλλιο (βλ. σχετικά Cic. *Pro Sest.* 58,123 και *Scol. Bob. ad l.* σε συνδυασμό με την επιστολή του Κικέρωνα προς τον Αττικό 16.2).

Η άλλη πραιτέξτα του Ακκίου παραδίδεται με τον διπλό τίτλο «*Aeneadae aut Decius*» κι έχει για θέμα την αυτοθυσία του υπάτου P. Decius Mus στη μάχη του Σεντίνου εναντίον των Γαλατών το 295. Ο Νώνιος διέσωσε αρκετά λιγόστιχα αποσπάσματα. Και η πραιτέξτα αυτή δεν παίρνει το θέμα της από τη σύγχρονη ιστορία: ο Άκκιος προτιμά να αντλεί τα θέματα των πραιτεξτών του από παλιά έβδοξα γεγονότα.

ΑΥΛΟΣ ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΒΑΛΒΟΣ. Σχεδόν ένας αιώνας θα περάσει, ώσπου να παρουσιαστεί πάλι μια νέα πραιτέξτα. Κι αυτό γίνεται όχι στη Ρώμη, αλλά στα Γάδειρα της Ισπανίας. Συγγραφέας και παραγωγός της ο Aulus Cornelius Balbus ο νεώτερος, το 43 π.Χ. Η σχετική πληροφορία βρίσκεται μέσα στην αλληλογραφία του Κικέρωνα, σε μια επιστολή που του έστειλε από την Κόρδοβα τον Ιούνιο του 43 (λί-

γους δηλαδή μήνες πριν από το θάνατο του Κικέρωνα) ο Ασίνιος Πωλλίων: του γράφει (Ad fam. 10.32.3) ότι ο Βάλβος ο ταμίας σε αγώνες που διοργάνωσε στην πατρίδα του «praetextam de suo itinere ad L. Lentulum proconsulem sollicitandum posuit, et quidem cum ageretur flevit memoria rerum gestarum commotus». Το θέμα της ηχεί κάπως παράξενα: «de suo itinere ad L. Lentulum proconsulem sollicitandum». Κι εδώ όμως έχουμε ως θέμα μια ηρωϊκή πράξη: ο Βάλβος, φανατικός Καισαριανός, αποσκιρτά δήθεν στο αντίπαλο στρατόπεδο λίγο πριν από τη μάχη στα Φάρσαλα το 49, πρόθεσή του όμως στην πραγματικότητα είναι να πείσει τον ανθύπατο Λεύκιο Λέντουλο να εγκαταλείψει τον Πομπήιο. Αυτά θυμάται και κλαίει από συγκίνηση θεατής κατά την παράσταση ο συγγραφέας του έργου.

Ο ΠΟΜΠΩΝΙΟΣ ΣΕΚΟΥΝΔΟΣ. Μάλλον πραιτέξτα πρέπει να ήταν, αλλά με μυθολογικό περιεχόμενο, ο «Aeneas» του Pomponius Secundus, τον οποίο ο Κοϊντιλιανός (Instit. 10.1.98) θέτει πάνω απ' όλους τους τραγικούς της εποχής του.

Ο ΚΟΥΡΙΑΤΙΟΣ ΜΑΤΕΡΝΟΣ. Δυο πραιτέξτες έγραψε ο Curiatius Maternus: η μία επιγραφόταν «Cato» και είχε θέμα το τέλος του Κάτωνα του Νεώτερου, που αυτοκτόνησε στην Υτίκη το 46, και η άλλη «Domitius» με ήρωα τον Γναίο Δομίτιο Αενόβαρβο, που είχε εγκαταλείψει τον Αντώνιο λίγο πριν από το Άκτιο και έπειτα μετανωμένος αυτοκτόνησε. Για τις πραιτέξτες αυτές, καθώς και για δυο άλλες με ελληνική υπόθεση τραγωδίες, γίνεται εκτενής λόγος στο «Διάλογο» του Τακίτου, από τον οποίο πληροφορούμαστε επίσης την επικράτηση μιας συνήθειας, που είχε πρωτοπαρουσιαστεί την εποχή του Ασινίου Πωλλίωνος, της προανάγνωσης δηλαδή των έργων από τον ίδιο τον ποιητή (= praefationes), αλλά και μια σημαντική αλλαγή στον προορισμό των δραματικών έργων, που, από λογοτεχνικά έργα προορισμένα για παράσταση στο θέατρο, κατάντούν τώρα απλά αναγνώσματα.

Ο ΠΕΡΣΙΟΣ ΦΛΑΚΚΟΣ. Συγγραφέας πραιτέξτας αναφέρεται πως υπήρξε και ο ποιητής των «Σατιρών» Aulus Persius Flaccus († 62) στα παιδικά του χρόνια.

ΑΓΝΩΣΤΟΥ «Οκταβία»: Τελευταία στη χρονολογική απαρίθμηση έρχεται η τραγωδία «Octavia». Μεγάλη συζήτηση έχει γίνει σχετικά με την πατρότητα της τραγωδίας αυτής. Παρόλο που και στη μορφή και στο περιεχόμενο δεν φαίνεται να διαφέρει σημαντικά από τις άλλες τραγωδίες του Σενέκα, ωστόσο υπάρχουν λόγοι που καθιστούν την πατρότητα του φιλοσόφου αμφίβολη. Οι κυριώτεροι από αυτούς είναι:

1. Παραδίδεται μόνο από μια κατώτερη παράδοση χειρογράφων, τη λεγόμενη παράδοση Α, η οποία και μεταγενέστερη είναι και ευκρινή παρουσιάζει τα σημάδια συνειδητής επέμβασης στο κείμενο, με σκοπό την ομαλοποίηση ή την απλοποίησή του, ενώ απουσιάζει από το άλλο σκέλος της χειρόγραφης παράδοσης, που εκπροσωπείται κατά βάση από έναν αρκετά παλιό κώδικα, του 10ου αι., τον λεγόμενο Etruscus.

2. Μέσα στο έργο εμφανίζεται η Αγριππίνα, την οποία έχει δολοφονήσει ο γιός της Νέρων, να προφητεύει το θλιβερό τέλος του τέρατος με έναν τρόπο που λίγο διαφέρει από αυτό που έγινε στην πραγματικότητα. Τούτο όμως από πολλούς μελετητές

χαρακτηρίζεται ως *vaticinatio ex eventu*, ότι δηλαδή η περιγραφή του θανάτου του Νέρωνα γράφτηκε στο έργο από κάποιον που γνώριζε το γεγονός και όχι από τον Σενέκα, που, ως γνωστόν, εξαναγκάστηκε σε αυτοκτονία τρία χρόνια πριν από τον θάνατο του Νέρωνα.

3. Η «Οκταβία» είναι η μόνη από τις τραγωδίες του Σενέκα, που τα χορικά της αποτελούνται από ένα μόνο μέτρο, το αναπαιστικό.

4. Η «Οκταβία» είναι το μόνο από τα σωζόμενα δραματικά έργα της αρχαιότητας, όπου ο ίδιος ο δημιουργός της είναι συνάμα και πρόσωπο του διαλόγου. Στην πραιτέξτα αυτή ο Σενέκας εκφωνεί έναν μονόλογο, όπου εκθειάζει την ήσυχη ζωή που περνούσε ως εξόριστος στην Κορσική, και στη συνέχεια σ' έναν αρκετά έντονο διάλογο με τον Νέρωνα προσπαθεί να τον αποτρέψει να χωρίσει τη γυναίκα του Οκταβία.

Στα παραπάνω επιχειρήματα, στα οποία προστίθενται κι άλλα μικρότερης σημασίας, οι υπερασπιστές της πατρότητας του Σενέκα αντιτάσσουν τα δικά τους αντεπιχειρήματα, που δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητα. Δυστυχώς η «Οκταβία» είναι το μοναδικό ιστορικό δράμα με ρωμαϊκό περιεχόμενο που σώθηκε από την αρχαιότητα και δεν μπορούμε να συγκρίνουμε την πλοκή και άλλα της χαρακτηριστικά με τα αντίστοιχα άλλων έργων του είδους, για να συναγάγουμε ασφαλέστερα συμπεράσματα. Απ' ό,τι όμως διαπιστώσαμε στην απαρίθμηση που επιχειρήσαμε παραπάνω, η «Οκταβία» πρέπει να παρουσιάζει μια σημαντική απόκλιση από τις άλλες πραιτέξτες, τουλάχιστον απ' εκείνες των οποίων γνωρίζουμε ή υποπτευόμαστε το περιεχόμενο: οι περισσότερες από τις ιστοριογραφικές έχουν γραφεί με την πρόθεση να εγκωμιάσουν το κύριο πρόσωπο του δράματος και την ίδια την ιστορική πράξη που περιγράφουν. Μόνο οι δύο πραιτέξτες του Κουριάτιου Ματέρνου, ο «Κάτων» και ο «Δομίτιος», διαφέρουν και ίσως να προσέγγιζαν τον πραγματικό χαρακτήρα της τραγωδίας με πολύ μεγαλύτερη επιτυχία από την «Οκταβία», όπου δεν έχουμε σχεδόν τίποτε άλλο παρά ένα συνεχές μοιρολόγι για τις πίκρες και τα βάσανα που δοκίμαζε η άτυχη κόρη του Κλαυδίου και της Μεσσαλίνας.

Τον χαρακτήρα της πραιτέξτας ως εγκωμιαστικού δραματικού έργου φαίνεται να υπαινίσσεται και ο Οράτιος με το ρήμα *celebrare* που χρησιμοποιεί στο χωρίο της «Ποιητικής τέχνης», το οποίο αναφέραμε στην αρχή.

6) Το ιστοριογραφικό έπος.

Ο ΝΑΙΒΙΟΣ. Ο δημιουργός της πραιτέξτας δείχνει και σ' έναν άλλο τομέα της λογοτεχνικής του δραστηριότητας πνεύμα πρωτοτυπίας και πατριωτισμού: με μέτρο τον σατούρνιο στίχο γράφει το πρώτο ιστοριογραφικό έπος στη λατινική γλώσσα, το *Carmen de bello Poenico* ή απλά «*Bellum Poenicum*». Σώθηκαν καμιά εξηνταριά στίχοι και μνείες από το έπος. Είναι έργο των γηραιών και σ' αυτό συνυπάρχουν και τα δύο είδη του ιστορικού έπους, το μυθολογικό και το ιστοριογραφικό: στα δύο πρώτα διδλία (σύμφωνα με τη διαίρεση που έκανε αργότερα ο γραμματικός Λαμπιδίων) ο ποιητής διηγούνταν την προϊστορία της Ρώμης με τις περιπέτειες του Αγχίση και του Αινεία, ιδίως την περιγραφή της τρικυμίας έξω από τα Λιβυκά παράλια, την επέμβαση της Αφροδίτης στον Δία και την υπόσχεση που απέσπασε από αυτόν για καλύτερες μέρες: στα υπόλοιπα πέντε ιστορούσε τα γεγονότα του Α' Καρχηδονια-

κού πολέμου, στον οποίο είχε συμμετάσχει, καθώς είπαμε, και ο ίδιος.

Ο Κικέρων παραβάλλει το έπος του Ναϊβίου με γλυπτό του Μύρωνος και αποφαίνεται πως είναι μεν γραμμένο με σαφήνεια (*luculente*), ωστόσο λιγότερο κομψά (*minus polite*) από τα «Χρονικά» του Εννίου.

Κρίνοντας από τα σωζόμενα αποσπάσματα οι νεώτεροι ιστορικοί της λατινικής λογοτεχνίας είναι σαφώς καταδικαστικοί: «*Der Stoff war in nüchternen Weise, etwa in Tone einer Reimchronik behandelt*» διαβάξει κανείς στην 6η έκδοση (Λειψία 1916) της «Ιστορίας της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας» του *TEUFFEL*. «*Poetische Schönheit zeichnet keines der wenigen Fragmente aus? es klingt wie eine versifizierte Chronik*» αποφαίνονται οι *SCHANZ - HOSIUS* στην 4η έκδοση (Μόναχο 1927) της δικής τους «Ιστορίας».

Ο ΕΝΝΙΟΣ. Ο Έννιος στο έπος του «Χρονικά» πρωτοτυπεί εγκαταλείποντας τον σατούρνιο στίχο για χάρη του δακτυλικού εξαμέτρου. Διηγείται όμως κι αυτός την προϊστορία, αλλά και την ιστορία της Ρώμης έως τις μέρες του με μια αξιοσημείωτη απόκλιση: ακολουθώντας, φαίνεται, τη συνήθεια των γνήσιων ιστορικών παραλείπει την εξιστόρηση των συμβάντων του Α΄ Καρχηδονιακού πολέμου με το αιτιολογικό ότι τα είχε διηγηθεί άλλος, εννοώντας προφανώς τον Ναίβιο: «*scripsere alii rem vorsibus*» (Cic. Brut. 76).

Ο άγνωστος *HÖSTIUS*. Με το όνομα *Hostius* αναφέρεται κάποιος, που μερικοί τον ταυτίζουν με τον *doctum avum* της φίλης του Προπερτίου Κυνθίας (= Οστίας: δλ. Prop. 3.20.8 σε συνδυασμό με Απουληίου *Apolog.* 10), ως ποιητής τριών διδλίων «Χρονικών» με θέμα τον Ιστορικό πόλεμο του 129 π.Χ.

Ο ΦΟΥΡΙΟΣ ΑΝΤΙΑΣ. Ο *Aulus Furius Antias* παραδίδεται ως ποιητής ιστοριογραφικού έπους με τίτλο «*Annalis*». Παραδίδεται επίσης ότι ο Κόιντος Λουάτιος Κάτλος, ο οποίος πολέμησε τους Κίμβρους μαζί με τον Μάριο το 101, του είχε στείλει σημειώσεις του από την εκστρατεία αυτή, για να τις επεξεργαστεί ποιητικά στο έπος του (βλ. Cic. Brut. 35,132).

Ο ΟΡΤΗΝΣΙΟΣ. Ο γνωστός εκπρόσωπος του Ασσανισμού και αντίπαλος του Κικέρωνα Κόιντος Ορτήνσιος Όρταλος αναφέρεται πως είχε γράψει έμμετρα «Χρονικά» με θέμα τον Μαρισικό πόλεμο.

SUEIUS ή *SUEVIUS*. Κάποιος Σουήσιος κάποια επική σύνθεση είχε γράψει, από την οποία λέγεται πως ο Βεργίλιος δανείστηκε την έκφραση *volatile telum* αντί *sagitta*.

Ο ΚΙΚΕΡΩΝ. Αλλά και ο πολύς Μάρκος Τύλλιος Κικέρων παρουσιάζεται ως ποιητής τεσσάρων ιστοριογραφικών επών:

- α) του «*De consulatu suo*»,
- β) του «*De temporibus suis*» σε τρία διδλία,
- γ) του «*Carmen ad Caesarem*», και
- δ) του «*Marius*»,

που σήμερα είναι όλα τους χαμένα. Για το τελευταίο απ' αυτά θα γίνει εκτενέστερος

λόγος στη συνέχεια.

Ο ΒΑΡΡΩΝ. Ο Πόπλιος Τερέντιος Βάρρων ο Ατακινός εξυμνεί στο έπος του «Bellum Sequanicum» την εκστρατεία του Καίσαρα κατά του Αριοβίστου το 58, στην οποία είχε συμμετάσχει και ο ίδιος.

Ο ΦΟΥΥΡΙΟΣ ΒΙΒΑΚΟΥΛΟΣ (;) Εκτός από τον A. Furius Antias, με το οικογενειακό όνομα των Φουριών, πρέπει να υπήρξε ένας ακόμη ποιητής ιστοριογραφικού έπους. Ίσως αυτός να είναι ο M. Furius Bibaculus, που είχε γράψει σκωπτικά ποιήματα εναντίον του Αυγούστου και που δεν είχε καμιά επιτυχία συνθέτοντας ένα ιστοριογραφικό έπος για τη Γαλατική εκστρατεία του Καίσαρα, σε σημείο ώστε να τον περιλάβει στις «Σάτιρες» (2.5.43 εξ.) ο Οράτιος λέγοντας:

«pingui tentus omaso

Furius hibernas cana nive conspuet Alpis»,

παραποιώντας τον στίχο του Φουριού, ο οποίος σύμφωνα με τους σχολιαστές του Ορατίου στο χωρίο αυτό είχε γράψει:

«Iuppiter hibernas cana nive conspuet Alpes».

Άγνωστο αν για τον ίδιο αυτόν ή για κάποιον άλλο Βιβάκουλο κάνει λόγο σε μια άλλη του σάτιρα (1.10.36 εξ.) ο Οράτιος λέγοντας:

«turgidus Alpinus iugulat dum Memnona dumque
defingit Rheni luteum caput»,

που όμως το Alpinus μπορεί κάλλιστα να είναι ένα πετυχημένο παρατσούκλι πλασμένο από τον ίδιο τον ποιητή για τον Φούριο του προηγούμενου χωρίου, που έβαλε τον Δία, φτύνοντας χιόνι, να ψεκάξει τις Άλπεις και που τώρα αναφέρεται ως ποιητής «Αιθιοπίδος» και ίσως ενός άλλου (;) ποιήματος, όπου θα γινόταν λόγος για τις πηγές του Ρήνου.

Ο ΒΟΛΟΥΣΙΟΣ. Εδώ έχει τη θέση του και ο Βολούσιος του Κατούλλου με τα «Χρονικά» του, το «βρωμισμένο χαρτί», που η Λεσβία πρέπει να παραδώσει στις φλόγες ως τα «electissima pessimi poetae scripta», «pleni ruris et inficetiarum» (c. 36), τα «Χρονικά», που θα πεθάνουν στην ίδια την Πάδουα, όπου γεννήθηκαν, δίνοντας το χαρτί τους για περιτύλιγμα των σκουμπριών στην ψαραγορά (c. 95), είτε φυσικά αυτός είναι ο Tanusius Geminus, που είχε γράψει με επιτυχία πεζή σύγχρονη ιστορία και έπειτα, φαίνεται, θέλησε να συνθέσει και έπος, είτε πρόκειται για κάποιον άλλο επικό ποιητή. Ο τίτλος «Annales» μας οδηγεί στην υπόθεση πως το έργο αυτό μάλλον ήταν ιστοριογραφικό έπος.

Ο ΛΕΥΚΙΟΣ ΒΑΡΙΟΣ ΡΟΥΦΟΣ. Ο L. Varius Rufus, στενός φίλος και ένας από τους εκτελεστές της διαθήκης του Βεργιλίου, πρέπει να είχε εξυμνήσει σε έπος τα κατορθώματα του Καίσαρα. Αλλιώς δεν θα παρέπεμπε τον Αγρίππα σ' αυτόν ως πλέον κατάλληλο ο Οράτιος (c. 1.6.1 εξ.):

«Scriberis Varius fortis et hostium
victor Maeonii carminis alite»,

όπως και μια άλλη φορά τον Αύγουστο (ep. 2.1.245 εξξ.) στον Βεργίλιο και σ' αυτόν.

SEXTILIUS ENA. Κάποιος Σεξτίλιος Ένα, ισπανικής καταγωγής, απαγγέλλει στο σπίτι του Μαικήνα, ο οποίος είχε καλέσει και τον Ασίνιο Πωλλίωνα, απόσπασμα επικής του σύνθεσης με θέμα τον θάνατο του Κικέρωνα. Αρχίζει με τον εξάμετρο:
«Deflendus Cicero est Latiaeque silentia linguae».

CORNELIUS SEVERUS. «Ωραίος ο (παραπάνω) στίχος, αλλά πολύ ωραιότερος ο στίχος που δημιουργήθηκε απ' αυτόν», λέγει ο πατέρας Σενέκας (Suas. 6.27) και παραθέτει:

«Conticuit Latiae tristis facundia linguae».

Ο στίχος προέρχεται από ένα απόσπασμα εικοσιπέντε στίχων του Κορνηλίου Σεδήρου, οι οποίοι επίσης διεκτραγωδούν τον θάνατο του Κικέρωνα. Ο ίδιος αυτός Κορνήλιος Σεδήρος έχει γράψει την ιστορία του Σικελικού πολέμου (38 - 36), τμήμα ευρύτερης επικής σύνθεσης με τίτλο «Res Romanae». Ο Κοϊντιλιανός τον θεωρεί περισσότερο στιχουργό παρά ποιητή, λέγει ωστόσο πως, αν διατηρούσε και στα επόμενα βιβλία του το επίπεδο του πρώτου, θα μπορούσε δικαιωματικά να διεκδικήσει τη δεύτερη θέση μετά τον Βεργίλιο.

GAIUS RABIRIUS. Το τέλος του Αντωνίου εξιστόρησε ο πομπώδης Γάιος Ραβίριος, τον οποίο ο Βελλήιος Πατέρκουλος (2.36.3) δάζει δίπλα στον Βεργίλιο: «grin-
cers carminum Vergilius Rabiriusque».

CN. CORNELIUS LENTULUS GAETULICUS. Έπος με θέμα την εκστρατεία του Γερμανικού εναντίον των Γερμανών και Βρετανών φαίνεται πως είχε γράψει ο Γναίος Κορνήλιος Λέντουλος Gaetulicus.

ALBINOVANUS PEDO. Το ίδιο θέμα πραγματευόταν και το έπος του Αλβινοβάνου Πέδωνος, που ήταν φίλος του Οβιδίου και ποιητής επίσης μιας «Θηβαΐδος».

Ο ΛΟΥΚΑΝΟΣ. Ένα από τα ελάχιστα ιστοριογραφικά έπη που σώθηκαν είναι τα «Φαρσάλια» του Λουκανού. Σε δέκα βιβλία εξιστορούν τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ Καίσαρος και Πομπητίου. Πηγή των ιστορικών πληροφοριών είναι ο Λίβιος. Ο Πετρώνιος στο «Σατιρικό», κεφ. 118, ψέγει τον ποιητή ενός έπους «De bello civili», χωρίς να τον κατονομάζει (πρόκειται όμως για τον Λουκανό, το έπος του οποίου στους κώδικες επιγράφεται «De bello civili»): «non enim res gestae versibus comprehendendae sunt, sed longe melius historici faciunt», γιατί, συνεχίζει δικαιολογώντας, η επική ποίηση άλλα μέσα χρησιμοποιεί κι άλλος είναι ο στόχος της· και μας δίνει, με το στόμα του Ευμόλπου, τους δικούς του 295 εξάμετρους για το ίδιο θέμα.

Ο ΣΙΑΙΟΣ ΙΤΑΛΙΚΟΣ. Αντλώντας κι αυτός τις ιστορικές πληροφορίες από τον Λίβιο κι έχοντας λογοτεχνικό πρότυπο τον Βεργίλιο, γράφει την ιστορία των Καρχηδονιακών πολέμων στα σωζόμενα 17 βιβλία με τον τίτλο «Punica».

Ο ΠΑΠΙΝΙΟΣ ΣΤΑΤΙΟΣ. Εκτός από τα δύο του μυθολογικά έπη, τη «Θηβαΐδα» και την «Αχιλλήϊδα», ο Στάτιος αναφέρεται και ως ποιητής ενός ιστοριογραφικού έπους με θέμα τις εκστρατείες του Δομιτιανού εναντίον των Γερμανών και των

Δακών. Επιγραφόταν «De bello Germanico», αλλά δεν σώθηκε.

Ο πατέρας ΣΤΑΤΙΟΣ. Αλλά και ο πατέρας του ποιητή της «Θηβαΐδος» και της «Αχιλλειδός», ο οποίος είχε χρηματίσει δάσκαλος και ήταν συνάμα λογοτέχνης, αναφέρεται ως ποιητής ιστοριογραφικών ποιημάτων: ένα είχε θέμα την πυρπόληση του Καπιτωλίου το 69 μ.Χ. και ένα άλλο την περίφημη έκρηξη του Βεζουβίου δέκα χρόνια αργότερα.

Ο ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΣ. Τελευταίος κλείνει τη σειρά των ποιητών ιστοριογραφικών επών κι ένας Έλληνας από την Αλεξάνδρεια, ο οποίος προτίμησε να γράψει ποίηση στη λατινική γλώσσα και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία. Είναι ο Κλαύδιος Κλαυδιανός, ο οποίος γύρω στο 400, εκτός από το μυθολογικό του έπος «De partu Proserpinae» και άλλα, γράφει και ιστοριογραφικά, εξυμνώντας ιδίως τον Στυλίωνα, του οποίου υπήρξε ιδιαίτερος γραμματεύς και σύμβουλος.

Παρακολουθήσαμε, με τη μεγαλύτερη δυνατή συντομία, την πορεία της πραιτέξτας και του ρωμαϊκού ιστοριογραφικού έπους. Θα μου επιτρέψετε τώρα να κάνω κάποιες παρατηρήσεις και να δγάλω ορισμένα συμπεράσματα.

Ο πρώτος, ο οποίος γράφει πεζή ρωμαϊκή ιστορία στα λατινικά είναι, ως γνωστόν, ο Κάτων ο τιμητής, που το σχετικό έργο του το επέγραψε «Origines». Επεξεργαζόταν το 7ο βιβλίο το έτος 150 και τον επόμενο χρόνο τον δρῆκε ο θάνατος σε ηλικία 85 χρονών με το έργο αυτό ημιτελές. Του Κάτωνα προηγήθηκαν συμπατριώτες του που έγραψαν την ιστορία της Ρώμης στην ελληνική γλώσσα: είναι ο Q. Fabius Pictor, που πολέμησε στον Β΄ Καρχηδονιακό πόλεμο και μετά την ήττα στις Κάννες στάλθηκε από τη σύγκλητο στους Δελφούς να ρωτήσει το μαντείο, και ο L. Cincius Alimentus, που αιχμαλωτίστηκε από τον Αννίβα. Την έλλειψη λοιπόν ρωμαϊκής ιστορίας στη λατινική γλώσσα έως το πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ. αναπλήρωναν τα ιστορικά έπη του Ναιβίου και του Εννίου. Η διαφορά άλλωστε δεν ήταν μεγάλη: η πεζή ιστορική έκθεση σε ελληνική γλώσσα του Fabius Pictor ή το ρωμαϊκό τμήμα της ιστορίας του Τιμαίου του Ταυρομενίτη περιείχαν την ίδια αφθονία ρητορικών και μυθολογικών στοιχείων που είχαν τα έπη του Ναιβίου και του Εννίου.

Το ιστοριογραφικό έπος δεν είναι εφεύρεση ρωμαϊκή. Ο Ναιβίος μετέφερε μια συνήθεια ελληνική στη Ρώμη. Στα τέλη του 5ου αι. ο Χοιρίλος ο Σάμιος ξεφεύγει από τον ομηρικό κύκλο και ιστορεί τους Περσικούς πολέμους σε έπος που έφερε τον τίτλο «Περσικά». Είναι γνωστό από τον Πλούταρχο (Βίος Λυσ. 18) ότι ο Λύσανδρος, όταν ήταν στη Σάμο, προσπάθησε να καλοπιάσει τον ποιητή, ώστε αυτός να τον εξυμνήσει.

Ένας άλλος επίσης Χοιρίλος, αλλά από την Ιασό, συνόδευσε τον Μέγα Αλέξανδρο στις εκστρατείες του κι έγραψε ένα έπος που υπήρξε ολοκληρωτική αποτυχία. Τον αναφέρει και ο Οράτιος κοροϊδευτικά και στην «Ποιητική τέχνη», στ. 357 - 9, και σε κάποια άλλη «Επιστολή» του (2.1.229-34).

Ένας Σιμωνίδης από τη Μαγνησία εξυμνεί τα κατορθώματα, ιδίως τις μάχες εναντίον των Γαλατών της Μ. Ασίας, του Αντιόχου του Μεγάλου γύρω στο 200 π.Χ.

Ένας Μουσαίος από την Έφεσο, ποιητής μιας «Περσηίδος», αναφέρεται ότι έγραψε και ιστοριογραφικό έπος, όπου εξυμνούσε τον Ευμένη και τον Άτταλο τον Α΄ της Περγάμου.

Όπως βλέπουμε, το ιστοριογραφικό έπος δεν είχε καμιά προκοπή στην Ελλάδα, αλλά και στη Ρώμη, όπου, αφού αναπλήρωσε αρχικά την πεζή ιστορία που έλειπε, συνέχισε να καλλιεργείται κυρίως ως εγκώμιο προσωπικοτήτων, χωρίς όμως μεγάλη ή χωρίς καμιά επιτυχία.

Ο Κικέρων, που θεωρήθηκε από τον Νέπωτα (fr. 26 Halm), αλλά και από τον Αττικό, όπως θα δούμε, ως ο μόνος κατάλληλα προικισμένος και εφοδιασμένος, για να ανυψώσει τη λατινική ιστοριογραφία σε επίπεδο συναγωνισμού με την ελληνική, προτίμησε να γράψει ιστοριογραφικά έπη και όχι ιστορία. Στην αρχή του «De legibus», στον διάλογο που γίνεται ανάμεσα στον ίδιο τον Κικέρωνα, στον αδερφό του Κόιντο και στον Αττικό, βρίσκει κανείς έμμεσα διατυπωμένη τη δικαιολογία για την προτίμησή του αυτή, καθώς επίσης και την υπόσχεσή του να καταπιαστεί, όταν δοθούν οι κατάλληλες συνθήκες, με τη συγγραφή πεζής ιστορίας. Αλλά και γενικότερα η συζήτηση που γίνεται στην αρχή του «De legibus» είναι αρκετά διδακτική, ώστε να ζητήσω να μου επιτρέψετε να μεταφέρω εδώ τα πιο ενδιαφέροντα σ' ό,τι αφορά το θέμα μας σημεία.

Ο Αττικός λοιπόν, ο οποίος έχει ανοίξει τη συζήτηση, εκφράζει την απορία πολλών αναγνωστών του «Μαρίου», αν είναι αληθινά ή πλαστά, αν αποτελούν πραγματικότητα ή είναι πλάσματα της φαντασίας του ποιητή πολλά απ' όσα διηγείται εκεί, φέρνοντας ως κύριο παράδειγμα, το οποίο άλλωστε έδωσε την αφορμή να αρχίσει η συζήτηση, τη βαλανιδιά, που είχε δήθεν φυτέψει στο άλσος του Αρπίνου ο Μάριος. Μερικοί μάλιστα από αυτούς που απορούν, λέγει ο Αττικός, έχουν την απαίτηση να είναι αληθινά για τους εξής δύο λόγους, πρώτον γιατί όσα λέγονται εκεί αποτελούν «πρόσφατη ιστορία», και δεύτερον γιατί όσα λέγονται εκεί αναφέρονται σε μια «γνωστή προσωπικότητα». Η απάντηση του Κικέρωνα είναι έμμεσα αρνητική: ο ίδιος, λέγει, καταβάλλει κάθε προσπάθεια να περιορίζει τη φαντασία του, αλλά κι εκείνοι που έχουν την απαίτηση σε μια τέτοια περίπτωση να λείπει την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, σα μάρτυρας σε δικαστήριο, φέρονται ανόητα. Αυτοί που δεν θέλουν να πιστέψουν ότι ο Μάριος φύτεψε τη βαλανιδιά που υπάρχει στο άλσος του Αρπίνου, οι ίδιοι αυτοί αναμφίβολα πιστεύουν πως ο Νουμάς Πομπήλιος συνομιλούσε τα βράδια με την Ηγερία του και πως ένας αετός άρπαξε και ξανάβαλε το σκουφί στο κεφάλι του Ταρκυνίου Πρίσκου, προφητεύοντας έτσι το λαμπρό του μέλλον. Παρεμβαίνοντας ο Κόιντος στη συζήτηση σχολιάζει την απάντηση του αδελφού του: σύμφωνα με όσα είπε, θγάζει, λέγει, το συμπέρασμα πως θα πρέπει να πιστεύει πως άλλοι νόμοι διέπουν την ιστοριογραφία και άλλοι την ποίηση. Ακριδώς αυτό είναι που πιστεύει, παραδέχεται ο Μάρκος, γιατί στην ιστοριογραφία τα πάντα αποσκοπούν στην αλήθεια, ενώ τα περισσότερα στην ποίηση αποβλέπουν στην τέρψη· αλλά παρά την αρχή αυτή, και στον Ηρόδοτο ακόμη, τον πατέρα της

ιστορίας, και στον Θεόπομπο βρίσκει κανείς αναρίθμητες πλαστές διηγήσεις (fabulas). Και η υπόλοιπη συζήτηση είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, σημειώνουμε όμως μόνο το σημείο εκείνο που ο Κικέρων προτιμά τη σύγχρονη ιστορία, στη διαμόρφωση της οποίας συμμετείχε κι ο ίδιος, άποψη με την οποία συμφωνεί κι ο Αττικός, γιατί αυτή η ιστορία περιέχει πολλά και ενδιαφέροντα να διηγηθεί, όπως να πλέξει το εγκώμιο του φιλάτου Πομπηίου και να εξιστορήσει τα σπουδαία και αξιοσημείωτα γεγονότα του έτους της υπατείας του.

Μια άλλη φορά, στο έργο του «Brutus» (§§ 41 - 44), ο Κικέρων εκθέτει, αν και παρεμπιπτόντως, τις απόψεις του για τη διαφορά ρητορικής και ιστοριογραφίας δίνοντας ένα παράδειγμα, το οποίο είναι εξαιρετικά χρήσιμο και για το θέμα μας. Ομιλεί ο ίδιος ο Κικέρων και επισημαίνοντας τις ομοιότητες που είχαν στη ζωή τους ο Θεμιστοκλής και ο Κοριολανός (σχεδόν σύγχρονοι, και οι δυο επιφανείς πολίτες, και οι δύο κατέφυγαν στους εχθρούς της πατρίδας τους εξαιτίας της αχαριστίας του λαού), θέλοντας να θυγάει και το τέλος της ζωής των δύο ανδρών όμοιο, λέγει ότι και οι δυο άνδρες κατέστειλαν τον παροξυσμό του θυμού τους με την αυτοκτονία τους. Τούτο όμως δεν ήταν αληθινό, ιδίως για τον Κοριολανό. Γι' αυτό απευθυνόμενος προς τον Αττικό, τον οποίο γνώριζε πόσο σχολαστικός κι ακριβολόγος ήταν σε ιστορικά ζητήματα, του λέγει: «*Nam etsi aliter apud te est, Attice, de Coriolano, concede tamen ut huic generi mortis potius assentiam.*» Και ο Αττικός γελώντας: «*Tuo vero arbitrato, quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius.*» Δηλαδή: «Κάνε το κέφι σου, Κικέρων, γιατί επιτρέπεται στους ρήτορες να διασκευάζουν τα ιστορικά γεγονότα, προκειμένου να δώσουν μεγαλύτερο τόνο στη διήγηση». Και συνεχίζει ο Αττικός: «Όπως έκανες εσύ τώρα για τον Κοριολανό, το ίδιο έκαναν προηγουμένως για τον Θεμιστοκλή ο Κλείταρχος και ο Στρατοκλής: ενώ ο Θουκιδίδης γράφει μόνο πως πέθανε από αρρώστια και τάφηκε κρυφά στην Αττική κι έπειτα πρόσθεσε πως υπήρξε υποψία για αυτοκτονία του με δηλητήριο, οι δύο αυτοί προβάλλουν τον ισχυρισμό ότι, αφού πρώτα θυσίασε έναν ταύρο, μάζεψε το αίμα του σε κύπελο και πίνοντάς το πέθανε: «*hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt, illa mors vulgaris nullam praebebat materiam ad ornatum.*»

Εκεί όμως όπου ο Κικέρων δίνει ρητά και απερίφραστα την ουσία και το νόημα της καθαυτό ιστοριογραφίας είναι στο «De oratore» (2.15,62), όπου δάξει τον Αντώνιο, πατέρα του συνάρχοντά του στην υπατεία και πάππο του Αντωνίου της δεύτερης τριανδρίας, περίφημο ρήτορα της εποχής του, να λέγει: «*Quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae suspicio gratiae sit in scribendo, ne quae simultatis?*». Δηλαδή: «Ποιός αγνοεί ότι πρώτος κανόνας της ιστοριογραφίας είναι να μη τολμά να λέγει κανένα ψέμα, έπειτα να μη διστάζει να λέγει την αλήθεια, να μην υπάρχει καμιά υπόνοια εύνοιας κατά τη συγγραφή; καμιά υπόνοια εχθρότητας;».

Δυστυχώς η ανάμιξη του Κικέρωνα ως τα τελευταία του στην ενεργό πολιτική και ο πρόωρος βίαιος θάνατός του δεν τον άφησαν να εφαρμόσει στην πράξη τις αρχές αυτές κι έτσι δεν έχουμε το ιστορικό έργο που και ο Αττικός περίμενε και ο ίδιος φαίνεται κατά κάποιο τρόπο να προαναγγέλλει ή έστω να επιθυμεί να συγγράψει στην αρχή του «De legibus».

Έτσι η ιστοριογραφία στη Ρώμη ως τα χρόνια του Τακίτου ακολουθεί την πορεία της ως ρητορική και ποιητική ιστοριογραφία, όπως τη βλέπει ακριδώς ο Κοϊντιλιανός να εφαρμόζεται στην πράξη, ώστε να συνιστά την προσεκτική χρήση της από τον μελλοντικό ρήτορα (Instit. 10.1.31-32):

«(Historia) est proxima poetis et quodam modo *carmen solutum* est et scribitur ad narrandum... totumque opus... ad memoriam posteritatis et ingenii famam componitur: ideoque et *verbis remotioribus et liberioribus figuris* narrandi taedium evitat». Έτσι, συνεχίζει, ούτε εκείνη η περίφημη δραχυλογία του Σαλλουστίου (*illa brevis Sallustiana*) ούτε εκείνη η περίφημη γαλακτερή αφθονία (*illa lactea ubertas*) του Λιβίου ταιριάζουν στον ρήτορα. Ο Κοϊντιλιανός δίνει τα κύρια χαρακτηριστικά του ύφους των δύο μεγαλύτερων ιστοριογράφων της Ρώμης ως τις μέρες του: ο Σαλλούστιος παρουσιάζει έλλειψη, δραχύτητα, ο Λίβιος αντίθετα πλησμονή, πλεονασμό στην έκφραση και στο περιεχόμενο.

Η ιστοριογραφία λοιπόν στη ρωμαϊκή, αλλά εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις και στην ελληνιστική εφαρμογή της δεν είναι τίποτ' άλλο από ένα *carmen solutum*, όπως και το ιστοριογραφικό έπος στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν είναι τίποτ' άλλο από ένα *versifiziertes Chronik*.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης